

човљевог отварања ка Београду. Та борба против „титоизма“ била је лична опсесија и идеолошка рехабилитација након година изолације у Мексику. Током 1948. Видали је наново постао совјетски човек од поверења и успео да обнови блиске контакте и сарадњу са совјетским безбедносним службама. У име тих служби, он је у Трсту водио центар „Т1“, који је услед специфичног положаја овог града имао важну обавештајну, контраобавештајну и пропагандну улогу у совјетском сукобу са Југославијом, али и са НАТО. Помирење Хрушчова са Југославијом било је лична и политичка катастрофа за Видалија. Његов отпор овом процесу ишао је толико далеко да је јавно, кршећи све партијске прописе и дисциплину, изражавао своје оштро противљење зближавању Москве и Београда. Лидер тршћанских комуниста је убрзо био приморан да прихвати нови курс совјетске спољне (и унутрашње) политике, који је слабио снагу и позицију како њега лично тако и његове Комунистичке партије Слободне територије Трста. Карлсен ово поглавље закључује констатацијом како је нови сукоб Југославије и СССР-а, од 1957. године, донео извесну рехабилитацију Видалију и КПСТТ-у, мада ни он ни тршћански комунисти никада нису повратили свој претходни утицај.

Ауторова одлука да са 1956. годином заврши ову политичку биографију Видалија и његову активност од 1957. до 1983. сумарно представи на неколико страна Епилога (281–289) једини је значајан недостатак ове књиге. Карлсен такав избор правда оценом о маргиналности Видалијевих активности након 1956. Иако његов утицај у том периоду несумњиво бледи, не можемо се сложити са ауторовом оценом да он постаје маргиналан. Између осталог, на значај Видалијеве улоге у том периоду упућују и југословенски извори из шездесетих и седамдесетих година. И поред овог недостатка, вредност ове биографије лежи у томе што је њоме личност Виторија Видалија коначно постала историографски расветљена, након деценија у којима је привлачила велику пажњу опште и стручне јавности а остајала у категоријама мита и контрамита. У питању је књига која завређује велику пажњу стручне и шире јавности и има посебан значај за историју југословенског социјализма, али и за многе друге теме повезане са историјом међународног комунистичког покрета.

Богдан ЖИВКОВИЋ

Vukašin Maksić.
Ideologija Ljotičevog Zbora i njeni savremeni javni oblici.
Beograd: Kreativna radionica Balkan, 2019, 199.

Светска економска криза 2008. године означила је повратак екстремне деснице у „мејнстрим“ политику многих земаља. Иако по суштини несумњиво постмодерне, странке савремене екстремне деснице често

настоје да опонашају сродне међуратне покрете, па је током претходних десетак година неофашизам био један од најистраживанијих феномена. Услед сразмерно мале популарности таквих покрета у Србији, они су умногоме остали „испод радара“ истраживача. Стога је књига социолога Вукашина Максића *Идеологија Љотићевог Збора и њени савремени појавни облици* добродошао прилог изучавању овог феномена. Као што се из наслова може закључити, ова монографија састављена је од две тематске целине, једнаке дужине али различитог квалитета. Прва целина (стр. 7–105) посвећена је политичком ангажману Југословенског народног покрета Збор (1935–1945) и прегледу основних идеолошких постулата његовог оснивача и предводника Димитрија Љотића. Друга целина (стр. 105–187) посвећена је савременим политичким организацијама које претендују на наслеђе овог међуратног покрета, њиховим активностима и присуству у савременом српском друштву. Нажалост, активностима емигрантске организације ЈНП Збор након погибије Димитрија Љотића није посвећена пажња, те је присутна хронолошка „празнина“ од готово 55 година (од 1945. до првих година 21. века).

Будући да је Максић социолог и да ова монографија представља првенствено социолошку студију, необјављени историјски извори нису коришћени током њеног писања. Ослођен на део литературе о ЈНП Збору, неколико зборашких књига и брошура и *Сабрана дела* Димитрија Љотића, аутор је читаоцима презентовао концизан и добро написан историјски увод (11–29), који смешта ЈНП Збор у контекст међуратне Краљевине Југославије. Извесни пропусти у опису улоге покрета у конкордатској кризи, односа између Српске православне цркве и богомољачког покрета са Збором, природе афере „Техничка унија“ и планова покрета током Другог светског рата, последица су недостатака коришћене литературе.

Након методолошко-теоријског увода (30–65) следи приказ „идеолошког језгра“ Љотићевог Збора (66–105). Аутор се определио за дуго парадигматичан, а у скорије време у студијама фашизма углавном напуштен начин приказивања фашистичке идеологије кроз њене противставове (антикомунизам, антисемитизам и антилиберализам). Иако легитиман, овакав приступ недовољно разјашњава идеале и циљеве за које су се фашисти, у овом случају припадници Збора, борили. Излагање о различитим аспектима Љотићевог идеолошког корпуса се лако прати и кроз коришћење његових најважнијих радова о датим проблемима читалац добија јасну слику. Известан недостатак представља тенденција да се идеологија Збора представља статично, а не еволутивно. У питању односа према комунизму, Јеврејима и капитализму постоје значајне разлике у текстовима из 1934. и ране 1935. у поређењу са 1938. или периодом 1941–45. године. Поготово би у питању Љотићевог антисемитизма од значаја били кључни текстови „ране фазе“ његовог погледа на јеврејско питање у Краљевини Југославији „Дијалог са Јеврејиним“ и „Одговор Малахмут Јизраилу“, који у овој студији нису коришћени. Истовремено праћење критичког апарата отежава чињеница да је аутор користио издање *Сабраних дела* Димитрија Љотића из

2001. у форми која је доступна на интернету, а не у штампаном облику, како је наведено у списку извора и литературе. С обзиром на то да су разлике у прелому веома велике, цитиране стране не одговарају штампаној верзији.

Други део монографије посвећен је активностима и идеологији појавних облика Љотићеве идеологије у савременом српском друштву. Овај, умногоме пионирски подухват, додатно је важан због великог броја коришћених извора. У намери да читаоцима приближи идеологију „неољотићеваца“ (Отачаштвеног покрета Образ, Србске акције, Србског народног покрета Збора, групе навијача ФК Рад „Јунајтед Форс“) Максић је анализирао садржаје њихових интернет сајтова, блогова, новинских чланака, јавних наступа, као и комуникације на великим неонацистичким сајбер форумима. Истражујући овај феномен идентификовао је и кључне идеологе и лидере међу овим организацијама, и настојао да укаже на (дис)континуитете са изворном Љотићевом мишљу. Као најважнији додаци „неољотићеваца“ идеолошком корпусу међуратног Збора уочени су хомофобија и исламофобија – два садржаја од великог значаја у савременом друштву. Акције чланова ових група, њихове трибине и контакти са неонацистичким покретима из иностранства такође су описани. Аутор посвећује пажњу „језичким политикама“ ових покрета, од којих је најважнија одлука да придев српски свесно неправилно пишу као „србски“. Анализом онлајн активности „неољотићеваца“ и присутности њихових садржаја на интернету, аутор долази до закључка да укупан број присталица ових групација не прелази 2.000 чланова.

Важна дистинкција између ЈНП Збора и његових савремених појавних облика јесте чињеница да је Збор баштинито интегралнојугословенски национализам. Максић, вероватно под утицајем обиља савремених извора које је користио, износи и на више места у књизи понавља тврдњу да је ЈНП Збор од 1940. године у потпуности напустио југословенство и окренуо се искључиво српском национализму. Ова, по нашем мишљењу, потпуно неодржива тврдња опште је место савременог „неољотићевског“ дискурса, који настоји да Љотића прикаже као пропагатора изразито српског, и најчешће шовинистичког, национализма. Жестока критика политике владе Драгише Цветковића према хрватском питању користи се у циљу оправдавања оваквих ставова. Иако се Љотић јесте приближио Српском културном клубу и другим српским политичким опцијама након споразума Цветковић–Мачек, ово зближавање било је краткотрајно и условљено тактичким разлозима. Други често навођен аргумент јесте чињеница да је по наредби окупатора ЈНП Збор из свог назива избацио придев југословенски. Тиме је, према таквим тумачењима, и симболично напуштен југословенски национализам. Без одговора остаје питање зашто покрет није понео епитет српски. Дубља анализа извора открива да је интегрално југословенство остало основни постулат идеологије Збора. Окупација јесте, због захтева Немаца, довела до површинског одбацавања југословенства у манифестационим облицима политичког деловања Збора. Анализа поверљиве грађе, како немачке тако

и зборашке провенијенције, открива зебњу Немаца од југословенских осећања међу војницима Српског добровољачког корпуса.

У целини гледано, монографија *Идеологија Љотићевог Збора и њени савремени појавни облици* представља вредан допринос истраживању феномена савремене екстремне деснице у Србији.

Растко ЛОМПАР

German-Balkan Entangled Histories in the Twentieth Century,
eds Mirna Zakić, Christopher A. Molnar.
Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2020, 344.

Историја балканског и југословенског простора у двадесетом веку у значајној мери била је „испреплетана“ са немачком историјом, било да је реч о ратним или мирнодопским периодима, о економским, трговинским, културним, политичким или личним везама, о питању националних мањина, економских и политичких миграната, ратних заробљеника, међусобних перцепција или историје и политике сећања. У постојећој историографији посвећивана је знатна пажња повезаности, утицајима и односима Немачке и Балкана у 20. веку, посебно темама везаним за Први светски рат, успон нацизма и Други светски рат, као и за питања судбине немачке националне мањине, миграција и др. Упркос томе, сложеност и значај међусобних контаката остављају пуно простора за даља истраживања и нове перспективе, о чему сведочи и зборник радова *German-Balkan Entangled Histories in the Twentieth Century* (Немачко-балканске испреплетане историје у двадесетом веку), објављен крајем 2020. године.

Како истичу уредници овог зборника, Мирна Закић, професорка историје на Универзитету Охајо и ауторка монографије о нацизму и немачкој националној мањини у Југославији, и Кристофер А. Молнар, професор историје на Универзитету Мичиген-Флинт и аутор монографије о југословенској послератној емиграцији у Немачкој, тема немачко-балканских односа у 20. веку окупила је ауторе из Северне Америке (седам из САД-а, један из Канаде) и Европе (два из Немачке, два из Аустрије, два из Чешке). Већ саме афилијације аутора радова говоре у прилог томе да значај немачко-балканских веза увелико превазилази локалне оквири.

Зборник је тематско-хронолошки подељен у две целине: прву (стр. 29–133), насловљену „Рат и империја на Балкану“ (*War and Empire in the Balkans*), посвећену темама из Првог светског рата, међуратног периода и Другог светског рата, и другу (137–265), насловљену „Последице и сећања на рат“ (*Aftershocks and Memories of War*). Како се из самог наслова збор-